

1

بخش

درستامه

و سوالات تشریحی

درس اول

منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

• تاریخ، علمی متکی بر روش و قواعد خاص خود است.

• مورخان با **کاوش** نقد و بررسی شواهد و مدارک مندرج در منابع تاریخی، قادر به شناخت، تحلیل و تفسیر رویدادها و تحولات گذشته هستند.

فعالیت ۱

سؤال ۱ کارآگاه، برای بررسی جرم و روشن کردن ابعاد مختلف آن، نیازمند چه چیزهایی است؟
۲ آیا کارآگاه بدون دسترسی به شواهد و مدارک لازم، می‌تواند در مورد چگونگی وقوع جرم نظر بدهد؟ قاضی چطور؟
۳ کار کارآگاه و قاضی را با کار مورخان، به رغم تفاوت‌های بنیادی که با یکدیگر دارند، مقایسه کنید.

پاسخ ۱ کارآگاهان نیازمند به دست آوردن اسناد و مدارک و شواهد هستند.

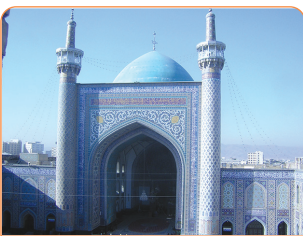
۲ خیر
۳ کارآگاه و قاضی با توجه به اسناد و شواهد صحنه جرم به قضاوت می‌پردازند ولی مورخ با سفر به گذشته و استفاده از اسناد مکتوب و غیرمکتوب گذشته را تجزیه و تحلیل می‌کند. کار قاضی و کارآگاه مربوط به زمان نزدیک است ولی کار یک مورخ مربوط به زمان دورتر است.

گونه‌های منابع تاریخی از ظهور اسلام تا پایان عصر صفوی

۱. منابع غیرنوشتاری

الف) محوطه‌ها و بناهای تاریخی

- آثار و بناهای برج‌مانده از دوره تاریخی به مورخان این امکان را می‌دهند تا از اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، نظامی دوران گذشته آگاهی یابند.
- مکان‌های تاریخی مثل غار حرا، کوه احد و دشت چالدران هر یک بستر وقوع یک رویداد تاریخی به شمار می‌روند.
- آثار و بناهای تاریخی مثل میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد، آثار ساختمانی و معماری نظیر کاخ‌ها، کاروان‌سراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب‌انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاه‌ها، بنادر و اسکله‌ها و روستاها و شهرهای قدیمی از مهم‌ترین منابع پژوهش درباره گذشته دور و نزدیک هستند.
- آثار ساختمانی و معماری از مهم‌ترین منابع و مراجع پژوهشی درباره گذشته‌های دور و نزدیک محسوب می‌شوند.
- این آثار، مورخان را در زمینه فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر گذشته‌ها کمک می‌کنند.

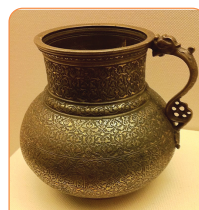
مسجد گوهرشاد - مشهد

ب) ابزارها و وسایل دست‌ساخته انسان

- ابزارها و وسایل دست‌ساخته انسان، برای مورخان از منابع بسیار موثق محسوب می‌شوند.
- انواع پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری مثل مجسمه‌ها، تابلوهای نقاشی، سازهای موسیقی، جنگ‌افزارها، وسایل خانگی و در مجموع، تمام دست‌ساخته‌های انسانی بازمانده از گذشته، گواه روشنی بر نوع فرهنگ، عقاید، آداب و رسوم پیشینیان ما هستند.
- بررسی آثار تاریخی به طور خاص در قلمرو دانش‌هایی چون باستان‌شناسی، معماری و هنر قرار می‌گیرند.
- آثار تاریخی، اطلاعات بسیار مفیدی برای بازآفرینی گذشته، در اختیار مورخان می‌گذارند.

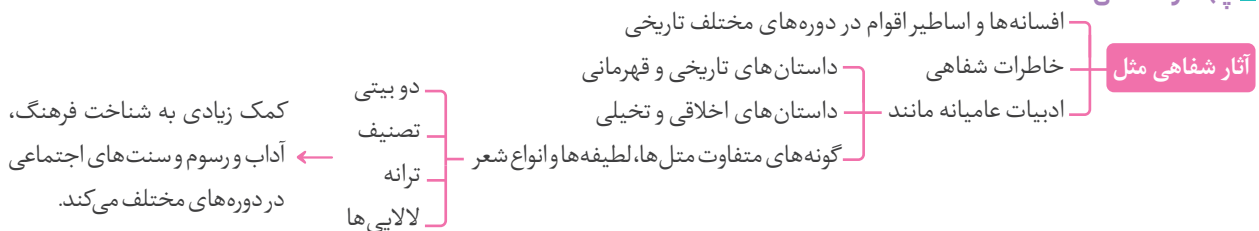

ظرف سفالی - دوره آل بویه

ظرف برنجی - دوره تیموریان

پ) آثار شفاهی

بیشتر بدانیم

- از برجسته‌ترین متون و منابع راجع به تاریخ صدر اسلام و قرون نخستین اسلامی می‌توان به دو منبع اصلی قرآن کریم و حدیث و سیره نبوی اشاره کرد.
- در میان کتاب‌هایی که راجع به زندگی پیامبر اکرم نوشته شده، سیره محمد بن اسحاق مهم‌ترین اثر است.

فکر کنیم و پاسخ دهیم

سؤال به نظر شما ابزارها و آثار هنری برجامانده از گذشته، چه نوع اطلاعاتی از پیشینیان را به ما ارائه می‌دهند؟ با یک دیگر بحث و گفت‌وگو کنید.

پاسخ این منابع می‌تواند حاوی اطلاعات ارزشمندی پیرامون مسائل فرهنگی، هنری، صنعتی، اجتماعی و ... باشد.

۲. مراجع و منابع نوشتاری

- مراجع و منابع مکتوب تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی، بسیار متنوع و متعددند.

الف) کتاب‌های تاریخی

از جمله مهم‌ترین منابع پژوهش در گذشته، کتاب‌های تاریخی هستند که توسط مورخان در دوره‌های مختلف نوشته شده‌اند.

۱ تاریخ‌های عمومی

- تاریخ‌نگاری عمومی یکی از شاخه‌های تاریخ‌نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت.
- تاریخ‌نگاران عمومی، تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می‌پرداختند. پس از آن تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و به پایان دوره ساسانیان ختم می‌کردند.

تاریخ عمومی ایران < از آفرینش عالم، حضرت آدم تا دیگر پیامبران > از تاریخ اساطیری ایران کیومرث تا پایان سلسله ساسانیان

در ادامه، رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایران تا زمان حیات مورخ ثبت و ضبط می‌شد.

از مهم‌ترین کتاب‌های تاریخ عمومی ایران < تاریخ طبری < محمد بن جریر طبری (۲۲۴ - ۳۱۰ ق)

فعالیت ۲ (بررسی شواهد و مدارک)

سؤال متن زیر درباره‌ی شیخ حسن جوری، رهبر مذهبی سرداران از کتاب روضة الصفا، تألیف میرخواند انتخاب شده است. متن را به دقت بخوانید و به سؤالات زیر پاسخ دهید.

«شیخ خلیفه را بامدادی از ستون مسجد به حلق آویخته یافتند و خشتی چند در زیر ستون بر یکدیگر چیده دیدند، چنانچه شخصی خود را به ریسمان آویخته باشد و بعد از این واقعه، مریدان شیخ خلیفه دست ارادت به شیخ حسن دادند و خدمتش به طرف نیشابور رفته، اهالی آن دیار را به طریق شیخ خلیفه دعوت کرد و اکثر مردم کوهپایه نیشابور قدم در دایره ارادت و متابعت او نهادند و هر که مرید می‌شد نام او نوشته، می‌گفت که حالا وقت اختفاست، و می‌فرمود که آلات حرب داشته موقوف اشارت باشند ... مردم چنان معتقد او شدند که اگر جان می‌طلبیدی، روان می‌دادند. فقها با امیر ارغوان شاه ... گفته که شیخ حسن اهل تشیع و سر خروج دارد.

امیر ارغوان شاه، امیر محمد باسوق را فرستاد احوال او نماید و امیر محمد به مشهد آمده شیخ حسن و اتباع او را مردم نیک معاش یافت که به کسب علم و حرقت انتعاش می‌نمودند ...» (روضه الصفا، ج ۵، ص ۴۵۰)

- اطلاعات ارائه شده در متن فوق بیشتر در بررسی کدام حوزه از تاریخ کاربرد دارد؟
- به نظر شما میرخواند چه دیدگاهی نسبت به شیخ حسن جوری دارد؟
- با توجه به متن فوق، آیا می‌توان گفت میرخواند نسبت به مغولان با دیدگاه انتقادی قلم زده است؟

پاسخ ۱ کتاب روضة الصفا تاریخ عمومی است. البته مطلب انتخاب شده پیرامون تاریخ قیام‌های محلی است.

۲ دیدگاه میرخواند نسبت به قیام سرداران مثبت است.

۳ بله، دیدگاه میرخواند انتقادی است.

۲ تاریخ‌های محلی

• تاریخ‌های محلی یکی از مهم‌ترین گونه‌های تاریخ‌نگاری و یکی از گنجینه‌های مهم اطلاعات مختلف از قبیل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی، جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است.

انگیزه اصلی نویسندگان تاریخ‌های محلی

- ثابت و ضبط رویدادهای تاریخی
- بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی ← بوده است.
- نگارش زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی

• از معروف‌ترین آثار تاریخ محلی ← تاریخ سیستان مؤلف ناشناخته ← تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ ق است.

۳ تاریخ‌های سلسله‌ای

• یکی دیگر از گونه‌های تاریخ‌نگاری که در دوره اسلامی در ایران رواج یافت، تاریخ‌های سلسله‌ای بود.

• فرمانروایان بزرگ و کوچک ^{به منظور} ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود معمولاً ادیبان و دانشمندان را تشویق و مأمور به تدوین این رویدادها می‌کردند.

• بعدها با گسترش تاریخ‌نویسی سلسله‌ای در میان سلسله‌های محلی، این نوع تاریخ‌نویسی با تاریخ‌نویسی محلی پیوستگی یافت.

• از مهم‌ترین تاریخ‌های سلسله‌ای ← کتاب تاریخی بیهقی ← اثر ابوالفضل بیهقی ← در تاریخ غزنویان

۴ تک‌نگاری

• این نوع تاریخ‌نگاری ← از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد.

• در این نوع تاریخ‌نگاری ← مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف، ثبت و ضبط قرار می‌دادند.

• از مشهورترین تک‌نگاری‌های تاریخی ← عجائب‌المقدور فی نوائب تیمور (زندگی شگفت‌آور تیمور) ← تألیف ابن عربشاه ← درباره تیمور

فعالیت ۳ (جست‌وجوی نقادانه با تکیه بر شواهد و مدارک)

سؤال ۱) قسمتی از متن کتاب «عجائب‌المقدور فی نوائب تیمور» ابن عربشاه درباره کشتار مردم اصفهان به دستور تیمور:

«تیمور کسان خویش به ضبط شهر فرستاد. به هر کوی و برزن جمعی از آنان برگماشت و در هر ناحیت و محلّت گروهی پراکنده داشت و آنان سر به تبهکاری و دست به آزار اهالی برآوردند. مردم را بنده وار به خدمت گرفتند و آزار و ستم از حد به در بردند. اهل اصفهان که شیوه حمیت داشتند و مرگ را بدان زبونی و خواری ترجیح می‌نهادند، داستان این تطاول با رئیس خود در میان آوردند و می‌گفت من شبانگاه طبل می‌نوازم چون بانگ آن شنیدند هرکس در میهمان خود درآویزد و چنان که خواهد خون وی بریزد ...

پاسی از شب بگذشت. بانگ طبل برخاست و باران مرگ بر تیموریان فروبارید. مردم شهر شش هزار تن از آنان بکشتند ... چون شب به پایان آمد، تیمور از ماجرا آگاه شد و به دمدمه دیو ناپاک از راه برفت ... شمشیر خشم بر آهیخت و ترکش ستم بگشود و چون سگ گزنده یا پلنگ درنده به شهر درآمد ... بفرمود تا جان‌ها تباه سازند و خون‌ها بریزند ... زندگان را به دست مرگ سپارند و مال‌ها به یغما ببرند، آبادی‌ها ویران کنند و کشت‌ها بسوزند ... کودکان کشته بر خاک افکنند .. نه بر سالخورده بخشایند و نه بر خردسال رحمت آرند ... بالجمله از شهرنشینان تنی زنده نگذارند» (ابن عربشاه عجائب‌المقدور فی نوائب تیمور، ص ۴۸ - ۴۹)

۱) به نظر شما متن فوق، به عنوان بخشی از یک کتاب تاریخی از نوع تک‌نگاری، حاوی چه نوع اطلاعاتی است و از چه اهمیتی برخوردار است؟

۲) با توجه به متن، آیا نگاه ابن عربشاه نسبت به سیاست‌های تیمور منتقدانه است؟ به چه دلیل؟

پاسخ ۱) درباره قساوت تیمور و تیموریان و شجاعت و رشادت مردم اصفهان است.
۲) دیدگاه ابن عربشاه انتقادی است، چون به تبهکاری و دست‌درازی سپاه تیمور اشاره می‌کند.

۵ تاریخ‌های منظوم

• سرودن منظومه‌های حماسی و تاریخی که در ایران پیشینه دیرینه‌ای داشت، در دوره مغولان رواج و رونق بسیاری یافت. سرایندگان این نوع آثار، رویدادهای تاریخی را به نظم می‌کشیدند.

• شاهنامه ← اثر حکیم ابوالقاسم فردوسی ← از برجسته‌ترین منظومه‌های حماسی و تاریخی ایران

ب) سفرنامه‌ها

• سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند که در دیگر منابع کم‌تر دیده می‌شوند.

• بسیاری از جهان‌گردان گنجینه‌ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی، فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین‌هایی را که دیده‌اند از جمله ایران به صورت سفرنامه ارائه داده‌اند.

مهم‌ترین سفرنامه‌های مرتبط با ایران

- سفرنامه ناصر خسرو ← در قرن پنجم ق
- سفرنامه شاردن ← در عصر صفویه ← (شاردن جواهرفروش فرانسوی)
- سفرنامه پیترو دلاواله ← در عصر صفویه ← (پیترو دلاواله جهانگرد ایتالیایی)

فعالیت ۴ (بررسی شواهد و مدارک)

سؤال متن‌های زیر را که از سفرنامه‌های ناصر خسرو و پیترو دلاواله برگزیده شده است، بخوانید و به پرسش‌های مربوط به آن‌ها پاسخ دهید.
متن ۱: «نهم محرم به قزوین رسیدم. باغستان بسیار داشت، بی دیوار و خار و هیچ مانعی از دخول در باغات نبود و قزوین را شهری نیکو دیدم. بارویی حصین و کنگره بر آن نهاده و بازارهایی خوب، مگر آنکه آب در وی اندک بود و منحصر به کاریزها در زیرزمین و رئیس آن مردی علوی بود و از همه صنّاع‌ها که در آن شهر بود کفشگر بیشتر بود» (سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی، ص ۵).
متن ۲: «به محض رسیدن به ایران، هرکس متوجه برتری شایانی که این سرزمین (ایران) از لحاظ خوبی و صفای مردم و تمدن و فرهنگ و هرگونه کیفیات دیگر ... دارد، می‌شود و من به جرئت می‌توانم بگویم این خطه به هیچ وجه کمتر از سرزمین‌های مسیحی نیست» (سفرنامه پیترو دلاواله، ص ۱۶).
 در مورد باغ‌های چهارباغ اصفهان می‌نویسد:

«این باغ‌ها متعلق به شاه هستند، ولی مردم با آزادی کامل از آن استفاده می‌کنند و آن قدر میوه در آن وجود دارد که برای تمام شهر کافی و حتی زیاد است. در طول باغ، راهروهای زیادی وجود دارد که اطراف آن‌را درخت‌های سرو کاشته‌اند ... خیابان‌های متعددی که چهارباغ را قطع می‌کنند، گرچه در زیبایی به آن نمی‌رسند، ولی چندان دست کمی نیز از آن ندارند؛ زیرا آب به اندازه‌ای فراوان است که از وسط همه آن‌ها نهری می‌گذرد ... روی هم رفته به دلیل این‌که چهارباغ به شاه تعلق دارد، واقعاً دارای عظمتی بی‌نظیر است و باید با طیب خاطر اعتراف کنیم که خیابان پوپولو در رم و خیابان پوجورئال در ناپل و خیابان خارج از شهر ژن و خیابان مونرال در شهر پالمو هیچ کدام به پای آن نمی‌رسند ...» (سفرنامه پیترو دلاواله، ص ۳۴).

- ۱ از متن‌های فوق برای تحقیق در چه موضوع یا موضوع‌هایی از تاریخ ایران می‌توان استفاده کرد؟
- ۲ چه تفاوت یا شباهتی میان اطلاعات ارائه شده در متن ۱ و ۲ وجود دارد؟
- ۳ اطلاعات ارائه شده در این دو متن، از نظر موضوع و محتوا، چه تفاوتی با مطالب متن نقل شده در فعالیت ۳ دارد؟

پاسخ ۱ این قرن، قرن حکومت صفویه است و به اوضاع اقتصادی شهر قزوین اشاره دارد. و می‌توان پیرامون اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران تحقیق کرد.
 ۲ متن یک پیرامون قزوین و متن دو، پیرامون اصفهان است. هر دو متن اوضاع اجتماعی و شهری این دو شهر را بازگو کرده است. در رابطه با قزوین ناصر خسرو که یک سفرنامه‌نویس ایرانی است توضیح داده ولی متن دو از دید یک سفرنامه‌نویس فرانسوی است.
 ۳ این دو متن از جنس سفرنامه می‌باشد ولی فعالیت ۳ از دیدگاه تاریخ‌نگاری (تک‌نگاری) است.

پ) نوشته‌های جغرافیایی

- بررسی و مطالعه محیط جغرافیایی رویدادها در پژوهش‌های تاریخی اهمیت زیادی دارد.
- نوشته‌های جغرافیایی اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، راه‌ها، کالاها، قلعه‌ها و برج‌ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان، حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها و حکومت‌های محلی ارائه می‌دهند.
- نوشته‌های جغرافیایی مورد مطالعه در تاریخ (مرتبط با تاریخ) که اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده‌اند. ← کتاب‌هایی با عنوان مشترک «المسالک و الممالک» (راه‌ها و کشورها) ← تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه

فعالیت ۶ (بحث و گفت‌وگو)

سؤال آیا اقلیم‌های گوناگون در کشور ما در ایجاد تنوع فرهنگی و آداب و رسوم ویژه محلی تأثیر داشته است؟

پاسخ بله، زیرا اوضاع اقلیمی و جغرافیایی در شکل‌گیری سکونتگاه‌های شهری و روستایی، نوع مناسبات فرهنگی و اجتماعی، روابط اقتصادی و ... تأثیرگذار است.

ت) ادبیات و متون ادبی

- متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می‌شوند؛ زیرا اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری کم و بیش در شعر شاعران و نوشته‌های ادبی منثور نویسندگان آن عصر انعکاس می‌یابند.

قصیده «نامه اهل خراسان» ← انوری ← شاعر دوره سلجوقی

بوسستان ← سعدی

گلستان ← سعدی

دیوان حافظ ← حافظ

← به خوبی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده‌اند.

فعالیت ۷ (استنباط و تحلیل شواهد و مدارک)

سؤال متن زیر از گلستان سعدی نوشته شده در سال ۶۵۶ ق است. آن را بخوانید و به پرسش‌های مربوط به آن پاسخ دهید.

بازرگانی را دیدم که صدوپنجاه شتر بار داشت و چهل بنده و خدمتکار، شبی در جزیره کیش مرا به حجره خویش درآورد. همه شب نیارمید از سخنان پریشان گفتن، که فلان انبازم به ترکستان و فلان بضاعت به هندوستان است و این قبالة فلان زمین است و فلان چیز را فلان، زمین. گاه گفתי خاطر اسکندریه دارم که هوایی خوش است. باز گفתי نه [که] دریا (ی) مغرب مشوش است. سعدیا، سفر دیگر [م] در پیش است، اگر آن کرده شود، بقیت عمر خویش به گوشه‌ای بنشینم. گفتم آن کدام سفر است؟ گفت گوگرد پارسی خواهم بردن به چین که شنیدم قیمتی عظیم دارد و از آنجا کاسه چینی به روم [آورم] و دیبای رومی به هند و فولاد هندی به حلب و آبگینه حلبی به یمن و بُرد یمانی به پارس و ز آن پس ترک تجارت کنم و به دکانی بنشینم ... انصاف از این ماخولیا، چندان فروگفت که بیش طاقت گفتنش نماند. گفت: [ای سعدی]، تو هم سخن بگوی از آن‌ها که دیده‌ای و شنیده. گفتم:

آن شنیدستی که در اقصای غور
بارسالاری بیفتاد از ستور
گفت چشم تنگ دنیا دوست را
یا قناعت پر کند یا خاک گور
(گلستان، ص ۳۷۰-۳۷۳)

- ۱ به نظر شما اطلاعات مندرج در این متن در کدام حوزه تاریخی کاربرد دارد؟
- ۲ چه تفاوتی میان محتوای این متن و متن‌های نقل شده در فعالیت‌های ۱ و ۳ وجود دارد؟
- ۳ به نظر شما بر اساس چه استدلالی می‌توان به این متن به عنوان یک شاهد و مدرک تاریخی استناد کرد؟

پاسخ ۱ این متن پیرامون جغرافیای تاریخی است. و در رابطه با اوضاع اقتصادی و اجتماعی است.
۲ منبع این متن ادبیات و متون ادبی است و فعالیت ۱ یک موضوع تحقیقی است و فعالیت ۳ از یک کتاب تاریخی استخراج شده است.
۳ چون نویسنده مطلب، خود شاهد ماجرا و داستان بوده است و راوی مطلب مورد وثوق است.

ث) سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها

- کتاب‌های سیاست‌نامه‌ای حاوی اطلاعاتی سودمند دربارهٔ } مناسبات حکومت و مردم } شيوهٔ کشورداری } تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی } هستند.
- از مشهورترین سیاست‌نامه‌ها ← سیاست‌نامهٔ خواجه نظام‌الملک توسی ← وزیر مقتدر عصر سلجوقی
- از مشهورترین اندرزنامه‌ها ← اندرزنامهٔ قابوس‌نامهٔ عنصرالمعالی ← قرن پنجم هجری
- اندرزنامه‌ها بیش‌تر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند.

سیاست‌نامه و اندرزنامه

فعالیت ۸ (بررسی شواهد و مدارک)

سؤال متن زیر از کتاب سیاست‌نامهٔ خواجه نظام‌الملک توسی است. بعد از مطالعهٔ دقیق آن به سؤالات زیر پاسخ دهید.

«اندر تعظیم داشتن فرمان‌های عالی
نامه‌ها که از درگاه نویسند بسیارند و هر چه بسیار شد حرمتش برود. باید که تا مهمی نشود از مجلس عالی چیزی ننویسند و چون نویسند باید که حشمتش چنان باشد که کس را زهرهٔ آن نباشد که آن را از دست بنهد تا فرمان را پیش نبرد. اگر معلوم گردد که کسی به فرمان به چشم حقارت نگریسته است و اندر قیام کردن به سمع و طاعت، کاهلی کرده است او را مالش بلیغ دهند، اگر چه از نزدیکان بُود ...» (سیاست‌نامه، ص ۱۰۱).

- ۱ اطلاعات مندرج در این متن برای بازشناسی کدام حوزه از تاریخ سلجوقیان مفید است؟
- ۲ از دیدگاه شما چرا باید سیاست‌نامه را یک منبع تاریخی بدانیم؟

پاسخ ۱ پیرامون تاریخ سیاسی عصر سلجوقیان
۲ زیرا نویسنده از افراد با نفوذ عصر سلجوقی است، محتوای آن به حوادث سیاسی آن عصر اشاره دارد.

ج) سایر نوشته‌ها

- منابع نوشتاری تاریخ به این موارد محدود } طبقات } مناسبات } فرهنگ‌نامه‌های زندگی‌نامه‌ای } نمی‌شود و انواع دیگری از تألیفات با نام } انساب } حاوی اطلاعات مفید تاریخی‌اند.

• اسناد برجای مانده از دیوان‌های حکومتی سلسله‌ها مانند فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، اسناد اقتصادی، اسناد فرهنگی، منشآت (نامه‌ها) از منابع و مراجع مهم تاریخی محسوب می‌شوند.

- انواع متون قدیمی مثل متون تقویمی و گاه‌شماری، متون فلسفی و کلامی و فقهی، متون اخلاقی و سایر تألیفات علمی می‌توانند به منظور تبیین اوضاع علمی دوره‌های تاریخی مورد توجه و مطالعهٔ مورخان قرار گیرند.
- نوشته‌های روی سکه‌ها نیز اطلاعات مفیدی دربارهٔ اوضاع سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و هنری سلسله‌های حکومتی و نام پادشاهان ارائه می‌دهند.

سکه شاه اسماعیل

پرسش‌های نمونه

سؤال ۱ منظور از منابع غیرنوشتاری چیست؟ توضیح دهید.

۲ تفاوت‌ها و شباهت‌های تاریخ‌های عمومی و سلسله‌ای را بیان کنید.

۳ چرا سفرنامه‌ها از منابع مهم تاریخ‌نگاری محسوب می‌شوند؟

۴ متون جغرافیایی چه نوع اطلاعاتی از گذشته ارائه می‌دهند؟

۵ به نظر شما کدام یک از انواع گونه‌های منابع معرفی شده تاریخی از اهمیت بیش‌تری برخوردارند؟ برای اثبات نظر خود استدلال کنید.

پاسخ

۱ به طور کلی همهٔ آثاری که ساختهٔ دست و اندیشهٔ انسان‌های گذشته هستند یا به نحوی با زندگی او ارتباط دارند، منابع غیرنوشتاری می‌باشند که در تاریخ از آن‌ها تحت عنوان آثار یا محسوسات نام می‌برند. آثار برجای مانده از انسان‌ها و جوامع گذشته از جمله مهم‌ترین شواهدی‌اند که به مورخان این امکان را می‌دهند تا از چگونگی اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی دوران گذشته آگاهی یابند. مکان‌های تاریخی، آثار و بناهای تاریخی و به طور کلی آثار ساختمانی و معماری نظیر کاخ‌ها، کاروان‌سراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها و ... از مهم‌ترین منابع غیرنوشتاری هستند. قسمتی دیگر از منابع غیرنوشتاری آثار شفاهی مثل خاطرات شفاهی و ادبیات عامیانه است.

تفاوت‌ها:

- تاریخ عمومی از آفرینش شروع می‌کند، ولی تاریخ سلسله‌ای از یک دورهٔ مشخص.
- تاریخ عمومی معمولاً به صورت مستقل است، ولی تاریخ سلسله‌ای زیر نظر پادشاه تدوین می‌شود.
- تاریخ عمومی، کلی و همه‌جانبه است، ولی تاریخ سلسله‌ای فقط در رابطه با پادشاه خاص است.

شباهت‌ها:

- هر دو در ارتباط با گذشتهٔ انسان‌ها می‌باشند.
- هر دو حاوی اطلاعات ارزشمند اجتماعی، سیاسی و ... می‌باشند.
- هر دو پس از اسلام شکل گرفتند.

۳ سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ارائه می‌کنند. در صورتی‌که منابع تاریخی دیگر بیشتر در رابطه با پادشاه و فعالیت سیاسی و نظامی او می‌باشد. اطلاعات موجود در سفرنامه‌ها در دیگر منابع کم‌تر دیده می‌شود.

۴ نوشته‌های جغرافیایی اطلاعات بسیار با اهمیتی دربارهٔ آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوای وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، راه‌ها، کلاها، قلعه‌ها، برج‌ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت‌ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان، حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها، و حکومت‌های محلی ارائه می‌دهند. به طور خلاصه می‌توان گفت دنیایی از اطلاعات طبیعی و انسانی دارند.

۵ تمام منابع یاد شده دارای اهمیت بسزایی در مطالعات تاریخی می‌باشند و هر کدام ویژگی خاصی دارند. برای مثال؛ اگر بخواهیم گذشتهٔ دور را مطالعه کنیم استفاده از آثار غیرنوشتاری مثل بناها و ابزارها می‌تواند به ما کمک بیش‌تری کند و اگر می‌خواهیم از زندگی عامهٔ مردم و تحولات اجتماعی آن‌ها اطلاعات به دست آوریم، منابعی مثل تاریخ محلی، ادبیات عامیانه کمک بیش‌تری به ما می‌کند.

ولی به طور کلی به نظر می‌رسد منابع غیرنوشتاری مخصوصاً محوطه‌ها و بناهای تاریخی اهمیت بیش‌تری دارد، چراکه مربوط به زمانی است که خط وجود نداشته و می‌توان گفت برای مطالعهٔ گذشتهٔ دور تنها منبع مورد مطالعهٔ مورخ می‌باشند.

تعاریف، اصطلاحات و اسامی خاص

۱ تاریخ‌نگاری عمومی: یکی از شاخه‌های تاریخ‌نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت.

۲ تاریخ طبری: تألیف محمد بن جریر طبری کتابی پیرامون تاریخ عمومی است.

ترجمه و تلخیصی از تاریخ طبری با عنوان تاریخ بلعمی توسط ابوعلی بلعمی انجام گرفت که از کهن‌ترین تاریخ‌های عمومی به زبان فارسی شمرده می‌شود. خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی که در حدود سال ۷۱۰ ق در عهد ایلخانان نگارش آن به پایان رسید.

۳ تاریخ روضة الصفا فی سیره الانبیاء و الملوک و الخلفاء: تألیف محمدبن خاوند شاه معروف به میرخواند.

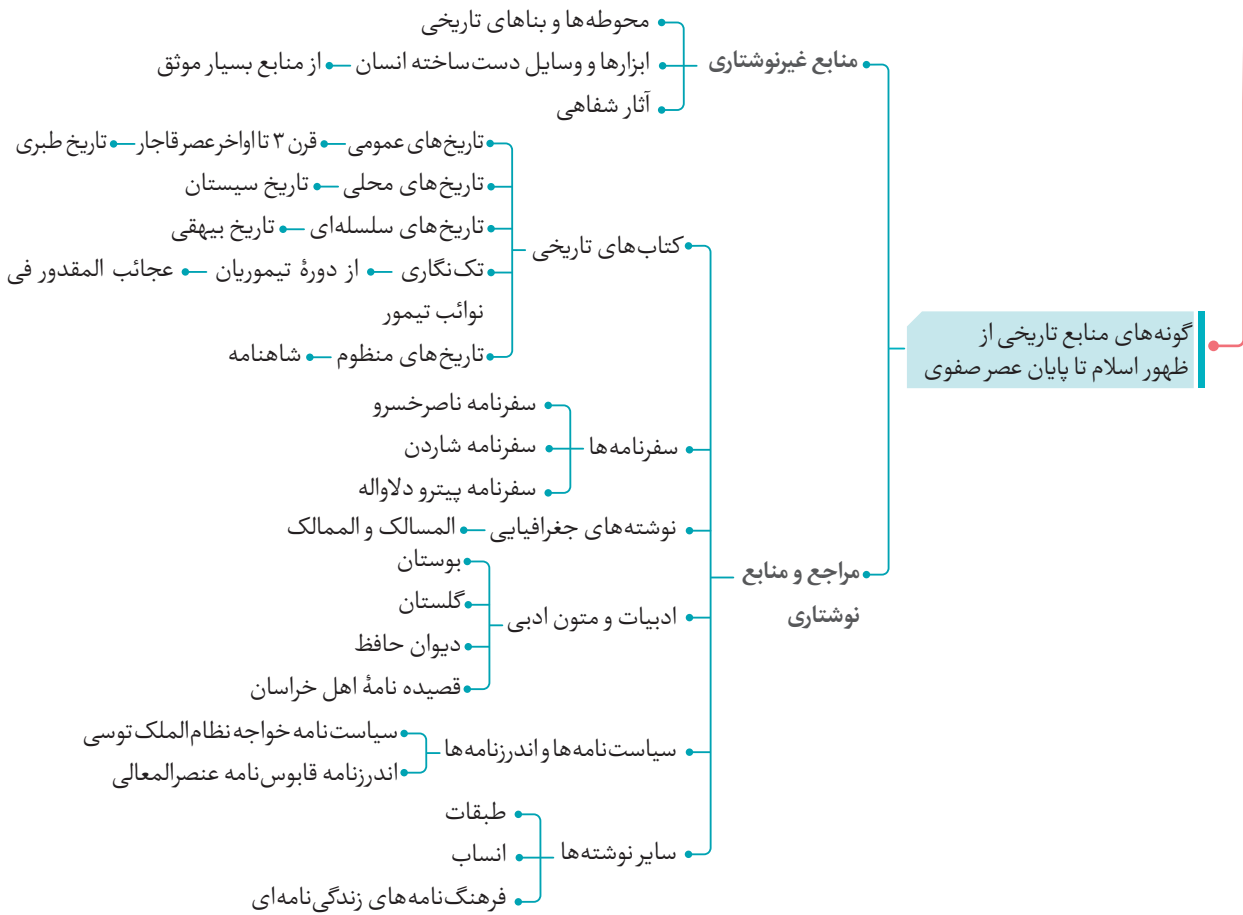
۴ انگیزهٔ اصلی نویسندگان کتاب‌های تاریخ‌های محلی: ۱. ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، ۲. بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی و ۳. نگارش

زندگی‌نامهٔ مفاخر و مشاهیر علمی است.

- ۵ تاریخ سیستان: نویسنده آن ناشناس است.
- ۶ تاریخ‌های سلسله‌ای: یکی دیگر از گونه‌های تاریخ‌نگاری که در دوره اسلامی در ایران رواج یافت.
- ۷ تاریخ بیهقی: اثر ابوالفضل بیهقی در تاریخ غزنویان و از مشهورترین تاریخ‌های سلسله‌ای است.
- ۸ تک‌نگاری: این نوع تاریخ‌نگاری از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد. در این تاریخ‌نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می‌دادند.
- ۹ عجائب‌المقدور فی نوائب تیمور: تألیف ابن عربشاه درباره تیمور می‌باشد. این اثر از مشهورترین تک‌نگاری‌هاست.
- ۱۰ شاهنامه فردوسی: از مهم‌ترین آثار تاریخ‌های منظوم است.
- ۱۱ تاریخ‌های منظوم: از دوره مغولان رواج و رونق بسیاری یافت.
- ۱۲ المسالک و الممالک: یکی از نویسندگان این کتاب‌ها «استخری» است.
- ۱۳ سیاست‌نامه‌ها: این کتاب‌ها حاوی اطلاعاتی سودمند درباره شیوه کشورداری، مناسبات حکومت و مردم، تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی هستند. ← سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک توسی - وزیر مقتدر عصر سلجوقی - یکی از برجسته‌ترین سیاست‌نامه‌هاست.
- ۱۴ اندرزنامه‌ها: بیش‌تر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند.
- ۱۵ قابوس‌نامه: اثر عنصرالمعالی در قرن پنجم هجری

درس در یک نگاه

منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

سؤالات تشریحی

درس اول: منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

سؤالات صحیح / غلط

۱. محوطه‌ها و بناهای تاریخی، ابزارها و وسایل دست‌ساخته انسان و آثار شفاهی از جمله منابع غیرنوشتاری است.
۲. یکی از کتاب‌های تاریخ عمومی، کتاب تاریخ روضة الصفا فی سیرة الانبیاء و الملوك و الخلفاء تألیف محمدبن خاوندشاه معروف به میرخواند است.
۳. سفرنامه‌های افرادی مانند ناصرخسرو در قرن پنجم هجری قمری، ابن بطوطه در قرن هشتم و شاردن و پیتر دلاواله در عصر صفوی حاوی اطلاعات بسیار مفیدی درباره تاریخ ایران هستند.
۴. متون نظم و نثر ادبی، گونه ادبی از منابع تاریخی محسوب می‌شوند.
۵. انوری ایبوردی شاعر دوره صفویه در قصیده نامه اهل خراسان اطلاعات ارزشمندی در رابطه با تاریخ این منطقه ارائه می‌دهد.
۶. اندرزنامه‌ها حاوی موضوعاتی درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم‌اند.
۷. سیاست‌نامه عنصرالمعالی و قابوس‌نامه خواجه نظام‌الملک از منابع تاریخ می‌باشند.

(خرداد ۱۴۰۳)

کشف ارتباط

۸. هر یک از عبارتهای سمت راست با کدام یک از مفاهیم سمت چپ در ارتباط است؟ «در ستون چپ دو مورد اضافی است.»

(خرداد ۱۴۰۳)

آ. از منابع غیرنوشتاری می‌باشد.	۱. لالایی
ب. جزء آثار شفاهی است.	۲. تک‌نگاری
پ. در این کتاب‌ها مطالب از آغاز آفرینش تا حیات مورخ نوشته شده است.	۳. شاهنامه
ت. از کتاب‌های تاریخ محلی است.	۴. آثار شفاهی
ث. این نوع تاریخ‌نگاری از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد.	۵. ناصرخسرو
ج. از تاریخ‌های منظوم است.	۶. تاریخ سیستان
	۷. شاه عباس
	۸. تاریخ عمومی

۹. هر یک از عبارتهای سمت راست با کدام یک از مفاهیم سمت چپ در ارتباط است؟ «در ستون چپ دو مورد اضافی است.»

آ. از آثار شفاهی	۱. تاریخ بیهقی
ب. از مشهورترین تاریخ‌های عمومی	۲. قابوس‌نامه
پ. از مؤلفی ناشناخته است.	۳. تاریخ طبری
ت. این کتاب در تاریخ غزنویان است.	۴. طبقات
ث. از کتاب‌های اندرزنامه‌ای است.	۵. تاریخ سیستان
	۶. انساب
	۷. مثل‌ها

سؤالات جای خالی

۱۰. محوطه‌ها و بناهای تاریخی از مهم‌ترین منابع و مراجع پژوهش درباره و محسوب می‌شوند.
۱۱. تاریخ‌نگاری یکی از شاخه‌های تاریخ‌نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر تداوم یافت.
۱۲. تاریخ اساطیری ایران را از آغاز و تا پایان دوره ختم می‌کردند.
۱۳. در کتاب‌های انگیزه اصلی نویسندگان، ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی و نگارش زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی بوده است.

۱۴. کتاب تاریخی بیهقی از ابوالفضل بیهقی درباره تاریخ از مشهورترین تاریخ‌های است.
۱۵. تک‌نگاری، این نوع تاریخ‌نگاری از دوره به بعد مرسوم شد.
۱۶. سرودن منظومه‌های حماسی و تاریخی که در ایران پیشینه دیرینه‌ای داشت، از دوره رواج و رونق بسیاری یافت.
۱۷. اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند که در دیگر منابع کم‌تر دیده می‌شوند.
۱۸. کتاب‌های حاوی موضوعاتی درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم‌اند.
۱۹. از نمونه‌های مشهور اندرزنامه‌ها، می‌توان به نوشته عنصرالمعالی در قرن هجری اشاره کرد.

سوالات چهارگزینه‌ای

۲۰. کدام گزینه در رابطه با تحلیل و تفسیر رویدادها و تحولات گذشته صحیح است؟

- ۱ برای رسیدن به یک تحلیل و تفسیر صحیح مورخان از منابع محدودی استفاده می‌کنند.
 - ۲ مورخان با کاوش و نقد و بررسی شواهد و مدارک مندرج در منابع تاریخی قادر به تحلیل و تفسیر هستند.
 - ۳ تاریخ برای بررسی و تفسیر گذشته از روش‌ها و قواعد خاصی پیروی نمی‌کند.
 - ۴ برای تحلیل و بررسی گذشته از دو منبع اصلی شواهد نوشتاری و شواهد شفاهی استفاده می‌شود.
۲۱. نوع ابزارها و وسایل دست‌ساخته انسان گواه بر چه مطلبی است؟

- ۱ اندیشه‌های سیاسی و اقتصادی انسان‌های گذشته
- ۲ دین و شرایط مذهبی و سنت‌های اجتماعی اقوام قبل
- ۳ نوع فرهنگ، عقاید و آداب و رسوم پیشینیان
- ۴ نگرش انسان به آفرینش

(خرداد ۱۴۰۳)

۲۲. در رابطه با تاریخ‌های عمومی کدام گزینه درست است؟

- ۱ این سبک از تاریخ‌نگاری به روش ساده و قابل استفاده برای همگان شکل گرفته است.
- ۲ تاریخ‌های عمومی جزء منابع مطالعه مورخان جدید قرار نمی‌گیرد، چون اطلاعات آن صحیح نیست.
- ۳ تاریخ‌نگاری عمومی یکی از شاخه‌های تاریخ‌نگاری در ایران است که از قرن نهم ق آغاز و تا اواخر قاجار تداوم یافت.
- ۴ مؤلفان این دسته از آثار، تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می‌پرداختند.

۲۳. کدام گزینه مرتبط با مفهوم تاریخ‌های محلی می‌باشد؟

- ۱ یکی از گنجینه‌های مهم اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرهاست.
- ۲ در این سبک تاریخ‌نگاری مورخ از آفرینش تا پایان سلسله ساسانیان را بررسی می‌کند.
- ۳ کتاب جامع التواریخ یکی از مهم‌ترین منابع این سبک تاریخ‌نگاری است.
- ۴ تاریخ‌های محلی جزء منابع تاریخ‌غیرنوشتاری می‌باشد.

۲۴. انگیزه اصلی نویسندگان تاریخ‌های محلی کدام است؟

- ۱ بررسی مقایسه‌ای بین شاهان سلسله‌های مختلف، از نظر شرایط سیاسی و نظامی
- ۲ بررسی مقایسه‌ای بین شاهان سلسله‌های مختلف، با توجه به محیط جغرافیایی
- ۳ ثبت و ضبط رویدادهای تاریخ، گاه‌شماری اقوام گذشته، بیان موقعیت جغرافیایی
- ۴ ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی و نگارش زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی

۲۵. در رابطه با نگارش تاریخ‌های سلسله‌ای کدام گزینه توضیح صحیح داده است؟

- ۱ فرمانروایان بزرگ و کوچک به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود معمولاً افراد ادیب و دانشمند را تشویق به تدوین آن می‌کردند.
- ۲ فرمانروایان بزرگ و کوچک به منظور شناخت بیشتر قلمرو تحت حاکمیت خود از جغرافیدانان می‌خواستند، این کتاب‌ها را بنویسند.
- ۳ این کتاب‌ها توسط منشی‌های دربار برای جمع‌آوری مالیات از ایالت‌ها و ولایت‌ها نوشته می‌شد.
- ۴ این کتاب‌ها توسط منشی‌های دربار برای شناخت بیشتر قلمرو تحت حاکمیت پادشاه نوشته می‌شد.

۲۶. کدام نوع تاریخ‌نگاری از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد؟

- ۱ تک‌نگاری
- ۲ تاریخ سلسله‌ای
- ۳ تاریخ محلی
- ۴ تاریخ عمومی

۲۷. کدام یک از موارد زیر از ویژگی‌های تک‌نگاری‌ها می‌باشد؟

- ۱ از دوره صفویان به بعد مرسوم شد.
- ۲ از دوره زندیان در ایران رواج یافت و تا دوره قاجار استفاده می‌شد.
- ۳ در این نوع تاریخ‌نگاری مؤلفان عموماً در رابطه با پیامبران و حکومت‌های دینی مطلب می‌نوشتند.
- ۴ در این نوع تاریخ‌نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می‌دادند.

۲۸. کتاب عجائب المقدور فی نوائب تیمور اثر کیست و چه نوع اثری می باشد؟
- ۱ ابن عربشاه - تاریخ سلسله‌ای
۲ امینی هروی - تاریخ سلسله‌ای
۳ ابن عربشاه - تک نگاری
۴ امینی هروی - تک نگاری
۲۹. کدام یک از موارد زیر از دوره مغولان رواج و رونق بسیار یافت؟
- ۱ تاریخ‌های عمومی
۲ تاریخ‌های منظوم
۳ تاریخ‌های محلی
۴ متون تاریخی
۳۰. ویژگی خاص سفرنامه‌ها نسبت به منابع نوشتاری دیگر چیست؟
- ۱ ارائه اطلاعات مفید از زندگی اجتماعی مردم ایران
۲ حاوی اطلاعات دقیق و صحیح نسبت به دیگر آثار تاریخی
۳ بیان تاریخ به صورت مقایسه‌ای و تحلیلی
۴ داشتن دیدی همه‌جانبه نسبت به مسائل تاریخی
۳۱. نوشته‌های جغرافیایی حاوی چه اطلاعاتی می باشند؟
- ۱ پدیده‌های انسانی قلمرو حکومت‌ها
۲ آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا و وضعیت اقتصادی
۳ پدیده‌های شهری، روستایی و حکومت‌های باستانی
۴ پدیده‌های طبیعی حکومت
۳۲. قصیده «نامه اهل خراسان» جزء منابع دوره می باشد.
- ۱ ادبیات و متون ادبی - غزنویان
۲ تاریخ عمومی - غزنویان
۳ ادبیات و متون ادبی - سلجوقی
۴ تاریخ عمومی - سلجوقی
۳۳. کدام دسته از کتاب‌های زیر اطلاعات سودمندی در خصوص شیوه کشورداری، تشکیلات و نهادهای اداری دارد؟
- ۱ اندرزنامه‌ها
۲ سیاست‌نامه‌ها
۳ شهرآشوب‌ها
۴ ادبیات عامیانه
۳۴. سیاست‌نامه وزیر مقتدر عصر یکی از برجسته‌ترین سیاست‌نامه‌ها می باشد.
- ۱ عنصرالمعالی - غزنوی
۲ خواجه نظام‌الملک توسی - غزنوی
۳ عنصرالمعالی - سلجوقی
۴ خواجه نظام‌الملک توسی - سلجوقی
۳۵. کدام یک از انواع کتاب‌ها بیشتر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند و مشهورترین اثر در این زمینه کدام کتاب است؟
- ۱ اندرزنامه‌ها - قابوس‌نامه، عنصرالمعالی در قرن پنجم هجری
۲ سیاست‌نامه‌ها - قابوس‌نامه، عنصرالمعالی در قرن پنجم هجری
۳ اندرزنامه‌ها - سیاست‌نامه، خواجه نظام‌الملک در قرن چهارم هجری
۴ سیاست‌نامه‌ها - سیاست‌نامه‌ها، خواجه نظام‌الملک در قرن چهارم هجری

سوالات پاسخ کوتاه

۳۶. منابع غیرنوشتاری شامل کدام منابع می شود؟
۳۷. تاریخ نگاری عمومی از چه زمانی در کشور ما رواج یافت؟
۳۸. علت اهمیت کتاب تاریخ طبری در چیست؟
۳۹. معروف‌ترین اثر تاریخی محلی را بنویسید.
۴۰. برجسته‌ترین تاریخ سلسله‌ای ایران را نام ببرید.
۴۱. کتاب عجائب المقدور فی نوائب تیمور نوشته کیست و چه نوع اثری است؟
۴۲. علت اهمیت شاهنامه فردوسی را بیان کنید.
۴۳. نوشته‌هایی مثل نامه اهل خراسان، بوستان سعدی و دیوان حافظ چگونه به یک مورخ کمک می‌کنند؟
۴۴. معروف‌ترین کتاب سیاست‌نامه مربوط به کیست؟

تعاریف، اصطلاحات و مفاهیم تاریخی

۴۵. تاریخ عمومی (خرداد ۱۴۰۳)
۴۶. تاریخ محلی
۴۷. تاریخ سلسله‌ای
۴۸. تک نگاری (خرداد ۱۴۰۳)
۴۹. تاریخ‌های منظوم
۵۰. سیاست‌نامه‌ها
۵۱. اندرزنامه‌ها (خرداد ۱۴۰۳)

مقایسه پدیده‌های تاریخی

- ۵۲. کتاب‌های تاریخ عمومی را با تاریخ‌های سلسله‌ای مقایسه کنید.
- ۵۳. تاریخ‌های محلی را با تک‌نگاری‌ها مقایسه کنید.
- ۵۴. سیاست‌نامه‌ها را با اندرزنامه‌ها مقایسه کنید.

اظهارنظر و قضاوت

- ۵۵. به نظر شما محوطه‌ها و بناهای تاریخی چگونه می‌توانند منبع مناسبی برای مطالعات یک مورخ باشند؟
- ۵۶. به نظر شما چرا سرودن منظومه‌های حماسی و تاریخی در ایران پیشینه دیرینه‌ای دارد؟
- ۵۷. به نظر شما چگونه می‌توان از سگه‌ها به عنوان یک منبع تاریخی استفاده کرد؟

توصیف، فهرست و طبقه‌بندی اجزا یا ویژگی‌های پدیده‌های تاریخی

- ۵۸. منابع مورد مطالعه علم تاریخ را به صورت کامل تقسیم‌بندی کنید.
- ۵۹. منظور از آثار ساختمانی و معماری گذشته کدام سازه‌های انسانی است؟
- ۶۰. مراجع و منابع نوشتاری را در مطالعه تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی نام ببرید.
- ۶۱. روند کار مؤلفان تاریخ‌های عمومی در کشور ما چگونه بوده است؟
- ۶۲. یکی از مراجع و منابع نوشتاری، تک‌نگاری‌ها می‌باشند. این منبع را کامل توضیح دهید.
- ۶۳. در چه دوره‌ای تاریخ‌های منظوم رواج و رونق یافت و ویژگی خاص آن چیست؟
- ۶۴. ویژگی خاص سفرنامه‌ها نسبت به منابع نوشتاری دیگر چیست؟
- ۶۵. چند نمونه از سفرنامه‌هایی که حاوی اطلاعات درباره تاریخ ایران می‌باشند را بیان کنید.
- ۶۶. نویسنده کتاب المسالک و الممالک چه کسی است؟
- ۶۷. ادبیات و متون ادبی حاوی چه اطلاعاتی برای یک پژوهشگر تاریخ می‌باشند؟
- ۶۸. موضوع کتاب‌های سیاست‌نامه‌ای چیست و این کتاب‌ها حاوی چه اطلاعاتی می‌باشند؟
- ۶۹. موضوع اندرزنامه چیست؟ یک نمونه از مشهورترین اندرزنامه‌ها را ذکر کنید.

(خرداد ۱۴۰۳)

(خرداد ۱۴۰۳)

کاربست شواهد و مدارک تاریخی

- ۷۰. متن زیر قسمتی از کتاب روضة الصفا، تألیف میرخواند است با مطالعه آن به سؤالات زیر پاسخ دهید.

«شیخ خلیفه را بامدادی از ستون مسجد به حلق آویخته یافتند و خشتی چند در زیر ستون بر یکدیگر چیده دیدند، چنانچه شخصی خود را به ریسمان آویخته باشد و بعد از این واقعه، مریدان شیخ خلیفه دست ارادت به شیخ حسن دادند و خدمتش به طرف نیشابور رفته، اهالی آن دیار را به طریق شیخ خلیفه دعوت کرد و اکثر مردم کوهپایه نیشابور قدم در دایره ارادت و متابعت او نهادند و هر که مرید می‌شد نام او نوشته، می‌گفت که حالا وقت اختفاست، و می‌فرمود که آلات حرب داشته موقوف اشارت باشند...»

(آ) قیام شیخ خلیفه مربوط به کدام دوره تاریخ ایران است؟ (ب) مردم پس از کشته شدن شیخ خلیفه چه کردند؟
- ۷۱. متن زیر را بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید.

«تیمور کسان خویش به ضبط شهر فرستاد. به هر کوی و برزن جمعی از آنان برگماشت و در هر ناحیت و محلّت گروهی پراکنده داشت و آنان سر به تبهکاری و دست به آزار اهالی برآوردند. مردم را بنده‌وار به خدمت گرفتند و آزار و ستم از حد به در بردند. اهل اصفهان که شیوه حمیت داشتند و مرگ را بدان زبونی و خواری ترجیح می‌نهادند، داستان این تطاول با رئیس خود در میان آوردند و می‌گفت من شبانگاه طبل می‌نوازم چون بانگ آن شنیدند هرکس در میهمان خود درآویزد و چنان که خواهد خون وی بریزد.»

(آ) علت قیام مردم اصفهان علیه تیموریان چه بود؟ (ب) مردم اصفهان برای مقابله با سربازان تیموری چه کردند؟

سؤالات تشریحی کامل (علل، دلایل، آثار، نتایج و پیامدهای تاریخی)

- ۷۲. مورخان چگونه رویدادها و تحولات گذشته را تحلیل و بررسی می‌کنند؟
- ۷۳. آثار برجای مانده از دوره تاریخی (ظهور اسلام تا پایان عصر صفوی) چه کمکی به مطالعه این دوره از تاریخ می‌کنند؟
- ۷۴. علت اهمیت مکان‌های تاریخی در مطالعه رویدادهای تاریخی چیست؟
- ۷۵. علت اهمیت ابزارها و وسایل دست ساخته انسان در مطالعات تاریخی چیست؟
- ۷۶. در رابطه با اهمیت آثار شفاهی در مطالعات تاریخی توضیح دهید.
- ۷۷. علت اهمیت تاریخ‌های محلی چیست؟
- ۷۸. انگیزه اصلی نویسندگان تاریخ‌های محلی را بیان کنید.
- ۷۹. هدف فرمانروایان از تشویق ادیبان به نگارش تاریخ‌های سلسله‌ای چه بود؟
- ۸۰. علت اهمیت نوشته‌های جغرافیایی در مطالعات تاریخی را بررسی کنید.

۴
بخش

پاسخ‌نامه

۴۶ | تاریخ‌های محلی یکی از مهم‌ترین گونه‌های تاریخ‌نگاری و یکی از گنجینه‌های مهم اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است.

۴۷ | یکی دیگر از گونه‌های تاریخ‌نگاری که در دوره اسلامی در ایران رواج یافت، تاریخ‌های سلسله‌ای بود.

۴۸ | این نوع تاریخ‌نگاری از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ‌نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه، توصیف و ثبت و ضبط می‌کردند.

۴۹ | سرودن منظومه‌های حماسی و تاریخی که در ایران پیشینه دیرینه داشت، در دوره مغولان رواج و رونق بسیار یافت. سرایندگان این نوع آثار، رویدادهای تاریخی را به نظم می‌کشیدند.

۵۰ | این کتاب‌ها حاوی اطلاعاتی سودمند درباره شیوه کشورداری، مناسبات حکومت و مردم و تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی است.

۵۱ | اندرزنامه‌ها بیشتر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند.

۵۲ | مؤلفان تاریخ‌های عمومی، نگارش تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می‌پرداختند. تاریخ‌های سلسله‌ای در دوره اسلامی در ایران رواج یافت. فرمانروایان بزرگ و کوچک، به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود، معمولاً ادیبان و دانشمندان را تشویق و مأمور به تدوین این رویدادها می‌کردند. در تاریخ‌های عمومی کشور ما، تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و به پایان دوره ساسانیان ختم می‌کردند و رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می‌کردند.

۵۳ | انگیزه اصلی نویسندگان تاریخ‌های محلی، ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی و نگارش زندگی‌نامه مفخر و مشاهیر محلی بوده است. اما در تک‌نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه، توصیف و ثبت و ضبط می‌کردند.

۵۴ | کتاب‌های سیاست‌نامه‌ای حاوی اطلاعاتی سودمند درباره شیوه کشورداری، مناسبات حکومت‌ها و مردم و تشکیلات و نهادهای اداری و اقتصادی، نظامی و فرهنگی ارائه می‌دهند. اما اندرزنامه‌ها بیشتر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند.

۵۵ | این منابع به مورخ کمک می‌کند تا از اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی دوران گذشته آگاهی یابد.

۵۶ | چون ایرانیان به فرهنگ شفاهی بیشتر از فرهنگ مکتوب اهمیت می‌دادند و با ورود مغولان در قرن هفتم این سبک از تاریخ‌نگاری رواج و رونق بیشتری پیدا کرد.

۵۷ | نوشته‌های روی سکه‌ها اطلاعات مفیدی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و هنری سلسله‌های حکومتی و نام پادشاهان ارائه می‌دهند.

۱ | درست | درست | ۲ | درست

۳ | درست | درست | ۴ | درست

۵ | نادرست؛ انوری مربوط به دوره سلجوقیان می‌باشد.

۶ | نادرست؛ سیاست‌نامه‌ها درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم‌اند.

۷ | نادرست؛ سیاست‌نامه متعلق به خواجه نظام‌الملک است و قابوس‌نامه اثر عنصرالمعالی است.

۸ | ۱ | ۲ | ۳ | ۴ | ۵ | ۶ | ۷ | ۸ | ۹ | ۱۰

۹ | ۱ | ۲ | ۳ | ۴ | ۵ | ۶ | ۷ | ۸ | ۹ | ۱۰

۱۰ | گذشته‌های دور - نزدیک

۱۱ | عمومی - قاجار

۱۲ | کیومرث - ساسانی

۱۳ | تاریخ محلی

۱۴ | غزنویان - سلسله‌ای

۱۵ | تیموریان

۱۶ | مغولان

۱۷ | سفرنامه‌ها

۱۸ | سیاست‌نامه‌ای

۱۹ | قابوس‌نامه - پنجم

۲۰ | گزینه «۲»

۲۱ | گزینه «۳»

۲۲ | گزینه «۴»

۲۳ | گزینه «۱»

۲۴ | گزینه «۴»

۲۵ | گزینه «۱»

۲۶ | گزینه «۱»

۲۷ | گزینه «۴»

۲۸ | گزینه «۳»

۲۹ | گزینه «۲»

۳۰ | گزینه «۱»

۳۱ | گزینه «۲»

۳۲ | گزینه «۳»

۳۳ | گزینه «۲»

۳۴ | گزینه «۴»

۳۵ | گزینه «۱»

۳۶ | ۱ | محوطه‌ها و بناهای تاریخی ۲ | ابزارها و وسایل دست‌ساخته انسان ۳ | آثار شفاهی

۳۷ | تاریخ‌نگاری عمومی یکی از شاخه‌های تاریخ‌نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت.

۳۸ | از مهم‌ترین و مشهورترین کتاب‌های تاریخ‌های عمومی است. (تاریخ طبری از محمدبن جریر طبری (۳۳۴ - ۳۱۰ ق) است.)

۳۹ | تاریخ سیستان از مؤلفی ناشناخته، با موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ ق.

۴۰ | کتاب تاریخ بیهقی اثر ابوالفضل بیهقی در تاریخ غزنویان از مشهورترین تاریخ‌های سلسله‌ای می‌باشد.

۴۱ | مؤلف این کتاب ابن عربشاه می‌باشد و موضوع آن زندگی شگفت‌آور تیمور است. این کتاب جزء آثار تک‌نگاری می‌باشد.

۴۲ | از برجسته‌ترین منظومه‌های حماسی و تاریخی، شاهنامه ابوالقاسم فردوسی است.

۴۳ | این منابع، به خوبی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده‌اند.

۴۴ | سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک توسی، وزیر مقتدر عصر سلجوقی، یکی از برجسته‌ترین این آثار محسوب می‌شود.

۴۵ | تاریخ‌نگاری عمومی یکی از شاخه‌های تاریخ‌نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز شد و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت.

۵۸ | منابع غیرنوستاری که خود شامل؛ الف) محوطه‌ها و بناهای تاریخی ب) ابزارها و وسایل دست ساخته انسان پ) آثار شفاهی

۲ | منابع نوستاری که خود شامل؛ الف) کتاب‌های تاریخی مثل تاریخ‌های عمومی، تاریخ‌های محلی، تاریخ‌های سلسله‌ای، تک‌نگاری و تاریخ‌های منظوم است. ب) سفرنامه‌ها پ) نوشته‌های جغرافیایی ت) ادبیات و متون ادبی ث) سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها ج) سایر نوشته‌ها

۵۹ | کاخ‌ها، کاروان‌سراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب‌انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاه‌ها، بندر و اسکله‌ها و روستاها و شهرهای قدیمی از آثار ساختمانی و معماری گذشته است.

۶۰ | کتاب‌های تاریخی که خود شامل تاریخ‌های عمومی، تاریخ‌های محلی، تاریخ‌های سلسله‌ای، تک‌نگاری و تاریخ‌های منظوم است.

ب) سفرنامه‌ها
پ) نوشته‌های جغرافیایی
ت) ادبیات و متون ادبی
ث) سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها
ج) سایر نوشته‌ها

۶۱ | مؤلفان این دسته از آثار، تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می‌پرداختند، پس از آن تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و تا پایان دوره ساسانیان ختم می‌کردند. در ادامه، رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایران را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می‌کردند.

۶۲ | این نوع تاریخ‌نگاری از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ‌نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می‌دادند.

۶۳ | سرودن منظومه‌های حماسی و تاریخی که در ایران پیشینه دیرینه‌ای داشت، از دوره مغولان رواج و رونق بسیار یافت. سرایندهگان این نوع آثار، رویدادهای تاریخی را به نظم می‌کشیدند.

۶۴ | سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند، که در دیگر منابع کم‌تر دیده می‌شود. بسیاری از جهان‌گردان گنجینه‌ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی تاریخی سرزمین‌هایی که دیده‌اند از جمله ایران به صورت سفرنامه ارائه داده‌اند.

۶۵ | سفرنامه ناصر خسرو در قرن پنجم هجری قمری، این بطوطه در قرن هشتم و شاردن و پیترو دلاواله در عصر صفوی حاوی اطلاعات بسیار مفیدی درباره تاریخ ایران هستند.

۶۶ | المسالک و الممالک تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه، است.

۶۷ | متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می‌شوند. زیرا اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری کم و بیش در شعر شاعران و نوشته‌های ادبی منشور نویسندگان آن عصر انعکاس می‌یابند.

۶۸ | کتاب‌های سیاست‌نامه‌ای حاوی اطلاعاتی سودمند درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم، تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی می‌باشند.

۶۹ | اندرزنامه‌ها بیشتر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی، فرمانروا و مردم می‌پردازند. از نمونه‌های مشهور اندرزنامه‌ها، می‌توان به قابوس‌نامه، نوشته عنصرالمعالی در قرن پنجم هجری اشاره کرد.

۷۰ | قرن هفتم، حکومت مغولان بر ایران

ب) با شیخ حسن جوری بیعت کردند و شیخ حسن راه شیخ خلیفه را در پیش گرفت.

۷۱ | به خاطر تبهکاری و آزار سربازان حکومت تیموری با آنها

ب) داستان رنج خود را با رئیس خود در میان گذاشتند و تصمیم گرفتند شبانگاه به کشتن سربازان تیموری اقدام کنند.

۷۲ | تاریخ علمی متکی بر روش و قواعد خاص خود است. مورخان با کاوش و نقد و بررسی شواهد و مدارک مندرج در منابع تاریخی قادر به شناخت، تحلیل و تفسیر رویدادها و تحولات گذشته هستند.

۷۳ | آثار برجای مانده از دوره تاریخی، از جمله مهم‌ترین شواهدی‌اند که به مورخان این امکان را می‌دهند تا از چگونگی اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی دوران گذشته آگاهی یابند.

۷۴ | مکان‌های تاریخی مثل غارحرا، کوه احد و یا دشت چالدران هر کدام به عنوان بستر وقوع یک رویداد تاریخی به شمار می‌روند، آثار و بناهای تاریخی نیز از مهم‌ترین منابع و مراجع پژوهشی درباره گذشته‌های دور و نزدیک محسوب می‌شوند. این آثار مورخان را در زمینه فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر گذشته‌ها کمک می‌کنند.

۷۵ | این دسته از آثار نیز برای مورخان از منابع بسیار موثق محسوب می‌شوند. انواع پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف و در مجموع تمام دست ساخته‌های انسانی بازمانده از گذشته گواه روشنی بر نوع فرهنگ و عقاید و آداب و رسوم پیشینیان ما هستند و اطلاعات بسیار مفیدی برای بازآفرینی گذشته، در اختیار مورخان می‌گذارند.

۷۶ | مطالعه روشمند افسانه‌ها و اساطیر اقوام در دوره‌های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، انواع مختلف ادبیات عامیانه، اعم از داستان‌های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی و تخیلی، گونه‌های متفاوت مثل‌ها، لطیفه‌ها و انواع شعر، نظیر دو بیت، تصنیف، ترانه و لالایی، کمک زیادی به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های اجتماعی و طبقات مختلف مردم در ادوار مختلف می‌کند.

۷۷ | تاریخ محلی یکی از مهم‌ترین گونه‌های تاریخ‌نگاری و یکی از گنجینه‌های مهم اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است.

۷۸ | انگیزه اصلی نویسندگان این دسته از کتاب‌های تاریخی، ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی و نگارش زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی بوده است.

۷۹ | یکی دیگر از گونه‌های تاریخ‌نگاری که در دوره اسلامی در ایران رواج یافت، تاریخ‌های سلسله‌ای بود. فرمانروایان بزرگ و کوچک به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود معمولاً ادیبان و دانشمندان را تشویق و مأمور تدوین این رویدادها می‌کردند.

۸۰ | بررسی و مطالعه محیط جغرافیایی رویدادها، در پژوهش‌های تاریخی اهمیت زیادی دارد. نوشته‌های جغرافیایی اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی و ... ارائه می‌دهند. این اطلاعات در مطالعات تاریخی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۵۸ | منابع غیرنوستاری که خود شامل؛ الف) محوطه‌ها و بناهای تاریخی ب) ابزارها و وسایل دست ساخته انسان پ) آثار شفاهی

۲ | منابع نوستاری که خود شامل؛ الف) کتاب‌های تاریخی مثل تاریخ‌های عمومی، تاریخ‌های محلی، تاریخ‌های سلسله‌ای، تک‌نگاری و تاریخ‌های منظوم است. ب) سفرنامه‌ها پ) نوشته‌های جغرافیایی ت) ادبیات و متون ادبی ث) سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها ج) سایر نوشته‌ها

۵۹ | کاخ‌ها، کاروان‌سراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب‌انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاه‌ها، بندر و اسکله‌ها و روستاها و شهرهای قدیمی از آثار ساختمانی و معماری گذشته است.

۶۰ | کتاب‌های تاریخی که خود شامل تاریخ‌های عمومی، تاریخ‌های محلی، تاریخ‌های سلسله‌ای، تک‌نگاری و تاریخ‌های منظوم است.

ب) سفرنامه‌ها
پ) نوشته‌های جغرافیایی
ت) ادبیات و متون ادبی
ث) سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها
ج) سایر نوشته‌ها

۶۱ | مؤلفان این دسته از آثار، تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می‌پرداختند، پس از آن تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و تا پایان دوره ساسانیان ختم می‌کردند. در ادامه، رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایران را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می‌کردند.

۶۲ | این نوع تاریخ‌نگاری از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ‌نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می‌دادند.

۶۳ | سرودن منظومه‌های حماسی و تاریخی که در ایران پیشینه دیرینه‌ای داشت، از دوره مغولان رواج و رونق بسیار یافت. سرایندهگان این نوع آثار، رویدادهای تاریخی را به نظم می‌کشیدند.

۶۴ | سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند، که در دیگر منابع کم‌تر دیده می‌شود. بسیاری از جهان‌گردان گنجینه‌ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی تاریخی سرزمین‌هایی که دیده‌اند از جمله ایران به صورت سفرنامه ارائه داده‌اند.

۶۵ | سفرنامه ناصر خسرو در قرن پنجم هجری قمری، این بطوطه در قرن هشتم و شاردن و پیترو دلاواله در عصر صفوی حاوی اطلاعات بسیار مفیدی درباره تاریخ ایران هستند.

۶۶ | المسالک و الممالک تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه، است.

۶۷ | متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می‌شوند. زیرا اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری کم و بیش در شعر شاعران و نوشته‌های ادبی منشور نویسندگان آن عصر انعکاس می‌یابند.

۶۸ | کتاب‌های سیاست‌نامه‌ای حاوی اطلاعاتی سودمند درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم، تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی می‌باشند.